

Odgoj za ljepotu - mit ili mogućnost

Đurić, Karla

Undergraduate thesis / Završni rad

2022

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Teacher Education / Sveučilište u Zagrebu, Učiteljski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:147:724944>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-28**

Repository / Repozitorij:

[University of Zagreb Faculty of Teacher Education - Digital repository](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
UČITELJSKI FAKULTET
ODSJEK ZA ODGOJITELJSKI STUDIJ

Karla Đurić

ODGOJ ZA LJEPOTU – MIT ILI MOGUĆNOST

Završni rad

Zagreb, rujan 2022.

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
UČITELJSKI FAKULTET
ODSJEK ZA ODGOJITELJSKI STUDIJ

Karla Đurić

ODGOJ ZA LJEPOTU – MIT ILI MOGUĆNOST

Mentor rada:

izv. prof. dr. sc. Tomislav Krznar

Zagreb, rujan 2022.

SAŽETAK

Ljepota kao pojam može se tumačiti na više različitih načina. Prije svega, možemo govoriti o fizičkom izgledu osobe, njenim vanjskim karakteristikama, ali i o njezinu karakteru te manama i vrlinama koje osoba sadrži. U radu se prije svega ciljano želim osvrnuti na utjecaj same estetike na život djece i odraslih te na sagledavanje ljepote iz dječjih očiju. Nadalje, važno je spomenuti i razmišljanja jednog od najpoznatijih filozofa – Kanta te se osvrnuti na njegovo gledište estetike. Rad će jednako tako sadržavati značaj i mogućnost estetskog odgoja, umjetnički odgoj i koncept odgoja u Reggio pedagogiji, dotaknut ću se i poznatog filozofa Arthura C. Dantoa te kako on tumači ljepotu. Nadovezat ćemo se i na ulogu medija u odgoju djece te na prikazivanje pojma ljepote u medijskom, ponajviše reklamnom svijetu. Zaključno, nastojat ću odgovoriti na pitanje radi li se zaista o mitu ili je moguće podučiti osobu u njenoj najranijoj dobi, usaditi joj određena uvjerenja i poglede na svijet ljepote, njeno shvaćanje i svakodnevnu primjenu u životu. Dotaknut ću se i teme k filozofiji odgoja koja je uvodno primjer toga kako se o ljepoti odnosno esteticu ne može govoriti bez da se dotakne teme filozofije. To ćemo jednako tako primjetiti i na temelju raznih filozofa koji su spomenuti u radu koji su dio odgoja djece te njihovog pogleda na temu ljepote.

Ključne riječi: estetika, ljepota, mediji, odgoj

SUMMARY

Beauty as a concept can be interpreted in many different ways. First of all, we can talk about a person's physical appearance, their external characteristics, but also about their character and the flaws and virtues that a person contains. In this paper, I first of all want to focus on the influence of aesthetics itself on the lives of children and adults and on seeing beauty through children's eyes. Furthermore, it is important to mention the thoughts of one of the most famous philosophers - Kant, and look back on his view of aesthetics. The paper will also contain the importance and possibility of aesthetic education, artistic education and the concept of education in Reggio pedagogy, I will also touch on the famous philosopher Arthur C. Danto and how he interprets beauty. We will follow up on the role of the media in raising children and on the presentation of the concept of beauty in the media, especially in the advertising world. In conclusion, I will try to answer the question of whether it is really a myth or whether it is possible to teach a person at an early age, to instill in him certain beliefs and views on the world of beauty, its understanding and everyday application in life. I will also touch on the topic of the philosophy of education, which is an introductory example of how one cannot talk about beauty or aesthetics without touching on the topic of philosophy. We will also notice this on the basis of the various philosophers mentioned in the paper who are part of the upbringing of children and their view on the topic of beauty.

Key words: aesthetics, beauty, media, education

SAŽETAK

UVOD	2
1. FILOZOFIJA ODGOJA	3
2. ESTETSKI IZRIČAJ KOD DIJETETA	5
2.1. DJEČJI LIK I ESTETSKI IZRIČAJ	5
2.2. PEDAGOŠKO OKRUŽENJE KAO PREDUVJET CJELOVITOG ODGOJA I OBRAZOVANJA DJECE	7
2.3. ESTETSKI ODGOJ U WALDROFSKOJ PEDAGOGIJI	8
2.4. UMJETNIČKI ODGOJ U AGAZZIJEVOJ KONCEPCIJI RANOG I PREDŠKOLSKOG ODGOJA	9
2.5. KREATIVNOST U REGGIO PEDAGOGIJI	10
2.6. PRIMJENA KREATIVNOG PLESA U RANOM ODGOJU I OBRAZOVANJU	11
2.7. KAKO JE DOBRO POSTALO LIJEPO, ILI O UZROČNO-POS LJEDIČNIM ODNOSIMA ETIKE I ESTETIKE U PRIČAMA IVANE BR LIĆ-MAŽURANIĆ	12
3. KAKO ODGOJITELJICE PERCIPIRAJU UTJECAJ MEDIJA NA PREDŠKOLSKU DJECU? 14	
4. SKORO PA LJUDI: DRUŠTVENE PREDODŽBE O DJECI I NJIHOVE PRAKTIČNE PRIMJENE	16
5. MODELIRANJE DOBRE DJEVOJČICE	17
6. LJEPOTA I UZVIŠENOST	19
7. ARTHUR C. DANTO: NASILJE NAD LJEPOTOM	20
7.1. LJEPOTA I ULJEPŠAVANJE	20
7.2. UTJELOVLJENO ZNAČENJE	21
7.3. TREĆE PODRUČJE LJEPOTE	22
8. ZAKLJUČAK	24
9. LITERATURA	25
Izjava o izvornosti završnog rada	27

UVOD

„Istina, dobrota i ljepota tri su različita, ali ipak bliska objekta filozofskog mišljenja“.
(Kant, 1997.) Ako ćemo djecu podučavati o tome kako se gleda na ljepotu, prvo bi trebali postaviti granice u tome što je to sve ljepota. Kant navodi kako su ljepota i dobrota ideali koje je svakako izmislio čovjek, odnosno ljudski um. Isto tako, ljudski um ima namjeru da ono što jest i što biva postane i dobro i lijepo, odnosno ljepotu i dobrotu možem sagledati kao jedno. U početku, Kant se držao teze da je estetika zapravo empirijska disciplina gdje se može doći do onih pouzdanih i istinitih tvrdnji ali ipak ne i do onih primarnih principa. Što bi dakle značilo da je primarna spoznaja ono što je nezavisno od iskustva. (Kant, 1997). Kada govorimo o odgoju za ljepotu, valjalo bi navesti i moralni odgoj. Aristotel je bio poznati filozof koji je moralni odgoj izjednačavao s odgojem karaktera. On jednako tako smatra kako će moralno dobri građani pa jednoga dana i djeca koju oni odgajaju, činiti svoju političku zajednicu uspješnom i stabilnom. To je jednako važno za zajednicu svih nas jer se ipak na kraju sve svodi na zajednicu građana i ljudi određenog mjesta te samim time idemo u širinu sa životom nas samih. Poznati grčki pojam „arete“ što znači vrlina, vezan je za značenje djelovanja, odnosno funkcioniranja. Sve će biti dobro ako se kvalitetno obavlja određena funkcija. Tada, ta funkcija ima vrsnoću, koja je ispunjenje svrhe te funkcije. Arete se jednako tako upotrebljava za označavanje pojedinih kvaliteta. Ako nekome kažemo da ima vrlinu, tada smatramo kako je ta osoba dobra u nečemu te svoj posao obavlja uspješno. Tako ćemo primjerice djetetu pridavati pojedine vrline koje će ono kasnije usvojiti do njegove potpunosti te će se u daljnjem životu na svoju dobru vrlinu i osloniti. (Senković, 2006. 43 str.) Estetika se sa stajališta umjetnika definira kao ljepota i viđenje same ljepote u umjetnosti te u umjetničkim djelima što svakako opravdava sami pojam umjetnika. Kada bi gledali samu estetiku sa pedagoške strane, tada se estetika smatra doprinosom obrazovanju. Sve ovo opravdava i poznata teza nobelovca Konrada Lorenza koji govori o tome kako je najbolja škola gdje mladi čovjek, u ovome kontekstu dijete, može naučiti da svijet zapravo ima smisla je ophođenje sa samom prirodom. Jednako tako smatra kako je nezamislivo da dijete koje je normalno razvijeno te je u bliskom kontaktu sa živim bićima, zapravo besmislenim smatra cijeli svijet. (Pehofer, 2011. 11 str.)

1. FILOZOFIJA ODGOJA

„ Da odgoj uostalom ne može biti služba bilo kakvoj političkoj tvorbi, da ne može biti služba državi niti u državi organiziranom narodu, proizlazi već iz ograničenja takve službe, a to je ograničenje u najoštrijoj opreci s bivstvom odgojnog nastojanja i djelovanja. “ (Pavao Vuk-Pavlović)

Iako se od samog početka, u europskoj filozofiji, odgoju pridavalo značajno mjesto, filozofija odgoja je jedna od najmlađih filozofijskih disciplina. Nastojeći da se u sustavu znanosti jasno odredi kao opća znanost o odgoju, naša je i pedagogija isto tako svoju historiju pisala prepisujući nefilozofski iz povijesti filozofije ono što se zapravo odnosilo na odgoj. Isto tako slično su to činile, čineći to još uvijek, mnoge druge znanosti ako im je porijeklo iz filozofije, ali isto sa znatno blažim posljedicama, jer su im tenzije bile nekako umjerenije. Nažalost, pedagoško-historijski pristup filozofskim tekstovima lišen je filozofskog diskurza, odnosno onoga što je kroz sami filozofski govor zapravo kritički mišljeno i stvaralački oživljeno moglo povijesno doprijeti do nas, odnosno nagovijestiti još uvijek mogućega koje, kao moguće zapravo a ne kao dano i nužno. Nadalje valja filozofski propitivati, samo zato što nije moguće činiti znanstveno. (Polić, 1993. 10 str.) To nije moguće ni za pedagogiju koja samu sebe razumije kao znanost o odgoju, koliko god ona nepromišljeno nastupala ali ne samo kao deskriptivna nego i kao „normativna znanost“ o odgoju. Upravo zbog toga, ona ne može nastupiti ni kao filozofija odgoja ali ni kao praktička filozofija, zapravo ni kao kritika postojećeg odgoja ali ni kao pokušaj njegova stvaralačkog prekoračenja, nego zapravo kao znanstveni privid vladajuće ideologije, zapravo kada bi objasnili onda bi rekli „znanstveni“ opis i propis onoga što zapravo vlast očekuje od odgoja. Pa takvoj pedagogiji filozofija odgoja ne samo da joj ne treba nego joj još i smeta, ali ukoliko joj to filozofija dozvoli sve će učiniti da je onemogućiti. (Polić, 1993. 10 str.) Vrijeme je dakle, da se filozofija kod nas vrati odgoju te da se odgoj vrati filozofiji. To zapravo ne znači da jedna opća znanost o odgoju zapravo nije moguća i potrebna, ali zasigurno ostavlja otvorenim pitanjem koliko je opravdano zapravo takvu znanost zvati pedagogijom. (Polić, 1993. 10 str.) Upravo je sam zadatak filozofije, posebice kao filozofije odgoja, da promišljajući sam bit odgoja kritički zapravo osvjetli mogućnost i pokušaje njegove same instrumentalizacije kako bi se, tome nasuprot, omogućilo nekakvo istinsko pedagoško djelovanje. Pedagozi, kojima je stalo do odgoja, što zapravo znači da im je stalo i do istine, ne mogu imati ništa protiv takve vrste kritike te isto tako i protiv

filozofije odgoja koja bi takvu kritiku izvršila. (Polić, 1993. 11 str.) Autor M. Polić navodi kako mu nije bila namjera pisati povijest filozofije odgoja, ne zato što nadmašuje njegove mogućnosti, nego i zato što vjeruje kako bi jedan takav pokušaj bio trenutačno neprimjeren onome do čega mu je stalo. Stalo mu je naime do toga da se mišljenje o odgoju uvijek zadrži otvorenim. (Polić, 1993. 12 str.) Kada znanost o odgoju pokušava projektirati odgojno djelovanje na osnovu apsolutiziranih spoznaja o tome što je zapravo odgoj bio, tada ona zapravo negira buduće, jer ga svodi na ono prošlo i spoznato, tj. moguće svodi na nužno. Time se povijesno zamijenjuje historijskim. Filozofija odgoja dakle kao kritika teorije i prakse nastupa kao povijesno ali ne nastojeći historijski znanstveno zgotoviti svijet niti mu dati naputke o jedino ispravnom odgoju. Zato ona umjesto pedagoških načela i zadataka moralnog odgoja nudi njihovu kritiku. Ne zato što nikakva načela ili neka pravila odgojnog djelovanja ne bi bila zapravo potrebna, već zato što ih je jedino kritikom moguće držati živima, jer je zapravo jedino kritikom moguće dospjeti do onoga što je u njima još eventualno povijesno nepotrošeno ali po čemu bi mogli postati osnovom nečega novog. (Polić, 1993. 13 str.) Dakle, ako filozofija odgoja mora svaku znanost o odgoju dovesti u pitanje, to zapravo ne znači da je time i potpuno negira, pa čak da je i namjerava negirati kao mogućnost. Kao što kritika postojećeg znanja ne znači i njegovo potpuno odbacivanje, već ga pretvara u povijesnu osnovu novoga znanja, tako ni kritika bilo koje druge znanosti ne mora značiti njezin kraj, već naprotiv, rekli bi njezino uskrsnuće, ali samo ako joj ta kritika otvara nove obzore. Problem je toga što znanosti sebe ne promišljaju kao povijesno jer to i ne mogu pa čak ni tada kada postoje historije pojedinih znanosti. Time se one, posredstvom neke druge znanosti znaju tek kao prošlo. Jer su te historije dio jedne opće historije kao znanosti o prošlom koje zapravo ni same ne dopijevaju do povijesnog. Do povijesnog onog zbiljskog dopijeva tek kritičko stvaralačko mišljenje, tj. filozofija. (Polić, 1993. 13 str.)

2. ESTETSKI IZRIČAJ KOD DIJETETA

Prihvatanje svijeta, autonomno prihvaćanje slike i predstave svake osobe je zapravo na području istraživanja današnjega obrazovanja te ostvarenje strahopoštovanja pred svakom osobom. Za sve odgajatelje, vrijedi nekoliko premisa koje su prijeko potrebne za ostvarenje cilja kod odgoja djece u institucijama pa tako i u vrtiću. Prije svega radi se o ovim premisama:

- davanje djeci dovoljno vremena i prostora za procesuiranje informacija te dojmova kako bi ih oni sami mogli razumijeti, kako bi se takvim postupcima unaprijedio razvoj svijesti i njihove osobnosti,
- nikako potiskivati njihove poticaje, treba ih se ozbiljno shvatiti te pomagati djeci pri verbaliziranju i obradi samih informacija,
- prihvaćati njihove interese, ne čuditi se oduševljenosti pri određenim aktivnostima nego biti ustrajan u tome da ih obavlja uspješno, pa i ako se dogodi neka vrsta neuspjeha, reagirati spontano te riješiti mirnim putem, priznavati te prihvaćati i ponajprije podržavati dječje interese. (Pehofer, 2011. 13 str.)

Pri tome, naučimo ih da se međusobno podržavaju, inspiriraju jedni druge, otkrivaju zajedno, međusobno se ohrabruju, nauče što sve mogu napraviti u slozi te da otkrivaju sve ono što je još uvijek sakriveno iza zatvorenih vrata velikoga svijeta kojim mogu zajedno prolaziti uz ustrajnost i hrabrost. Tako bi mogli pronaći svu raznolikost ovoga svijeta koja će i dalje postojati sve dok postoje oni najmanji koji ga otkrivaju sa svim svojim osjetilima. Uz sve navedno nas veže i citat koji govori: „Tko je jednom iskusio neobično, ne može se više vezati za norme prosječnosti.“ (Bach, Richard : Die Möve Jonathan)

2.1. DJEČJI LIK I ESTETSKI IZRIČAJ

Kada govorimo o odnosu između dječjeg lika prema nekim oblicima umjetnosti, onda taj lik sudjeluje u stvaranju specifičnih narativnih obrazaca dječjih romana hrvatskog jezika. Tu se radi o pripovjednim modelima koji u središte svoje priče stavljaju dječji lik, odnos dječjeg lika prema članovima obitelji ili prema nekoj drugoj odrasloj osobi. Tu se uvelike može primjetiti odnos te kako se u današnje vrijeme on može protumačiti - radi li se ponekad o zlostavljanju ili samoj psihološkoj procjeni dječjeg lika sa drugima. Svakako je onda riječ o

socijalno-psihološkoj prozi. Tada pratimo intimna previranja dječijih likova koja su uvjetovana ponekim životnim situacijama, primjerice; smrt bližnjih, nezadovoljstvo obiteljskog konteksta odrastanja kao što je preljub ili pak odrastanje bez ikakvog roditeljskog nadzora, zatim slijedi neka vrsta bolesti ili osamostavljanje. (Vrcić-Mataija, 2011. 148 str.) Okrijepit ću sve to primjerom jednog modernog romana koji se zove Svračkovo brdo, spisateljice Nade Iveljić. U ovome romanu pratimo odnos odrasle osobe i djeteta što zapravo određuje cjelokupnu narativnu strukturu. Roman nam jednako tako donosi unutarnje razmišljanje likova u kojem su odnos djeteta koje je osamljeno i odrasle osobe. Sve to pridonosi psihologizaciji kao prvotnom stilskom postupku. Jednako tako roman normalizira odbačenost i napuštenost djece u svijetu mladih i svijetu odraslih. Tematizira se zapuštenost djece i ostavljenih starijih ljudi koja nam prikazuje sliku ranjenog djetinjstva opterećenog osjećajem kao što je etiketiranost kao i prikazivanje treće životne dobi koja je obilježena osjećajem napuštenosti. (Vrcić-Mataija, 2011. 157 str.) Razvija se i priča o životnoj prolaznosti i samoj potrebi za bliskim ljudima i toplom ljudskom riječi. Priča prati jadnoga dječaka Krešu kojem život prolazi sa majkom alkoholičarkom te ocem koji ga je napustio. Dječak Krešo prepušten je sam sebi u socijalnoj sredini gdje ne pronalazi utočište. Sve je to razlog zbog kojeg se sprijateljio sa invalidom Markom koji stanuje u domu za umirovljenike. „Teško je mogao sebe zamisliti u ulozi princa, jer nije imao koraka koje bi se moglo razaznati“ (Iveljić, 1995; 31). Svjestan toga da će ga Krešo jednoga dana napustiti, Marko dječaka uči o životu te kako je to poštivati nekoga, što je ljubav i prijateljstvo kako je to praštati i što je to dobrota. Kako roman prati godine odrastanja maloga Kreše, naglašen je psihološki obrazac. Od dječaka kojem je falila roditeljska ljubav i znanje te samopouzdanje, Krešo je izrastao u odraslog čovjeka koji je pun samopouzdanja te tako nastavlja sretan život sa svojom majkom obnavljajući godinama raspadnutu skromnu obitelj. (Vrcić-Mataija, 2011. 159 str.) Roman kao ovaj uvelike je bitan zbog poistovjećanja sa životnim problemima koja današnja generacija ima sve više. Nešto djeci će ovakva vrsta čitanja pomoći te će ih nadahnuti kako nije sve crno te uvijek postoji izlaz. Čitanjem ćemo pomoći djeci iskazati vlastite osjećaje te ih naučiti kako estetski izričaj te ljepota nije ono najbitnije, kako se ljepota u ljudima iskazuje isključivo iznutra a ne samo kao fizička privlačnost. Majka od Kreše je bila lijepa žena, kada govorimo o fizičkoj privlačnosti, ali je li zaista ona lijepa? Prepustimo to malim glavicama i njihovom viđenju same ljepote, jer pokazatelj je najbolji učenik, sve što im kažemo ne vrijedi, najbolje će naučiti čitajući sami. Sve to treba, ako se može, spriječiti, naučiti ih da uče na tuđim greškama kako ne bi ponavljali iste.

2.2. PEDAGOŠKO OKRUŽENJE KAO PREDUVJET CJELOVITOG ODGOJA I OBRAZOVANJA DJECE

Istraživanja se temelje na filozofiji Jona Deweya te učenjima predstavnika kao što su Piaget, Vigotski i Bruner. U Reggiovu pristupu se prvi put u samoj povijesti predškolskog odgoja dijete stavlja u položaj ravnopravnog sudionika ne samo u odgojno-obrazovni proces već i u socijalnu zajednicu, sa punim pravom izražavanja vlastitih interesa ali isto tako ne samo verbalno već i kako kaže Malaguzzi na „stotinu jezika“ kao metafora za različite načine dječjeg izražavanja. (Hajdin, 2011. 71 str.) Dijete se, kako u životu zajednice tako i u praksi, prihvaća jednako poput aktivnog sudionika svog razvoja. Reggiovska pedagogija podržava dijete kao individuu koja je uvelike sposobna te je spremna aktivno sudjelovati i pridonijeti svojem vlastitom razvoju. Sam posao odgojitelja pa tako i svih ostalih koji rade u odgojno obrazovnom sustavu je razvijanje „pedagogije slušanja“ kojoj je cilj međusobni dijalog te razumijevanje same djece ali i odraslih. Konceptija ove vrste pedagogije je i ulazak u odgoj djeteta kao „treći odgojitelj“. Kada govorimo o tome, tada se smatra kako je zapravo prostor mjesto zajedničkog susreta odraslih i djece te odgojitelja i roditelja. Na taj način prostor zapravo postaje mjesto socijalnih susreta te međusobni razvoj i stjecanje raznih vrsta socijalne kompetencije. (Hajdin, 2011. 72 str.) Djeci je isto tako omogućen prostor koji je obogaćen raznovrsnim predmetima, neoblikovanim materijalima te i materijalima koji su iz svakodnevnog uporabe. Prostori poput sobe u vrtiću, nekog atelijera ili prostora za igru su posebno opremljeni kako bi potaknuli potpuno kreativno i istraživačko izražavanje kod djece. Upravo takvu vrstu sobe koja kod djeteta potiče potpunu kreativnost je Reggio program. Svaki Reggio vrtić je poseban i drugačiji upravo kako je svako djete drugačije i jedinka za samoga sebe. Ovakva vrsta vrtića je opremljena te ima organiziran prostor upravo zbog poticanja i suradnje sa djecom u kreativnom i istraživačkom odnosu prema svijetu. (Hajdin, 2011. 73 str.) Dijete se isto kao i u životu zajednice kao i u praksi prihvaća jednako poput aktivnog sudionika svog razvoja. Reggiovska pedagogija podržava dijete kao individuu koja je uvelike sposobna te je spremna aktivno sudjelovati te pridonijeti svojem vlastitom razvoju. Sam posao odgojitelja pa tako i svih ostalih koji rade u odgojno obrazovnom sustavu je razvijanje „pedagogije slušanja“ kojoj je cilj međusobni dijalog te razumijevanje same djece ali i odraslih. Konceptija ove vrste pedagogije je i ulazak u odgoj djeteta kao „treći odgojitelj“. Kada govorimo o tome, tada se smatra kako je zapravo prostor mjesto zajedničkog susreta odraslih i djece te odgojitelja i roditelja. Na taj način prostor zapravo postaje mjesto socijalnih susreta te međusobni razvoj i stjecanje raznih vrsta socijalne kompetencije. (Hajdin, 2011. 73 str.) Djeci je isto tako omogućen prostor koji je

obogaćen raznovrsnim predmetima, neoblikovanim materijalima te i materijalima koji su iz svakodnevnog uporabe. Prostori poput sobe u vrtiću, nekog atelijera ili prostora za igru su posebno opremljeni kako bi potaknuli potpuno kreativno i istraživačko izražavanje kod djece. Upravo takvu vrstu sobe koja kod djeteta potiče potpunu kreativnost je Reggio program. Svaki Reggio vrtić je poseban i drugačiji upravo kako je svako djete drugačije i jedinka za samoga sebe. ovakva vrsta vrtića je opremljena te ima organiziran prostor upravo zbog poticanja i suradnje sa djecom u kreativnom i istraživačkom odnosu prema svijetu. (Hajdin, 2011. 73 str.)

2.3. ESTETSKI ODGOJ U WALDROFSKOJ PEDAGOGIJI

Kao predmet unutar filozofije, estetika se pojavila početkom 18. stoljeća. Sama riječ estetika je znanost o osjetilnom zamjećivanju odnosno u užem smislu smatra se kao znanost o lijepom, ili kako citat nalaže: „Znanost o smislu za umjetnost kao najpotpunijem izrazu onoga što je lijepo“. (Anić i sur., 2002.) Estetika označava i percepciju svijeta osjetilima tj. svijet treba opažati, doživjeti ga osjetilima i iskusiti. Ali, nasuprot svemu tomu, u samom tradicionalnom shvaćanju estetike, dominira prvotno pojam lijepoga, što znači da nema mjesta za značenje osjetila i pokreta ili zapravo govorimo o senzomotorici. (Valjan Vukić, 2011. 37 str.) Samo zanimanje za ono što je lijepo, čovjek pokazuje oduvijek ukrašavajući crtežima svoje prebivalište, oružja u staro doba pa tako i samoga sebe. Zbog svega navedenoga, ljepota je postala bitni kriterij ljudskog vrednovanja pojava, predmeta, međuljudskih odnosa, odnosno svega što nas okružuje. (Valjan Vukić, 2011. 37 str.) Predstavnik waldrofske pedagogije i utemeljitelj bio je Rudolf Steiner. Ova vrsta pedagogije filozofsko utemeljenje pronalazi u antropozofiji, u prijevodu, u znanosti o duši, tijelu, duhu i svijetu koju je utemeljio Rudolf Steiner. Za razumijevanje waldrofske pedagogije u svrhu odgoja, bitno je uzeti u obzir sva četiri sastavna dijela čovjekova bića koje smo prethodno nabrojali (tijelo, duša, duh i svijet), te osjećaje, mišljenje i volju. (Valjan Vukić, 2011. 39 str.) Dnevni ritam je uveliko bitan kao značajka rada u waldrofskoj pedagogiji i školama. Pa tako školski dan započinje predmetima kod kojih mora biti naglašeno znanje, mišljenje, predočavanje i razumijevanje. Isto tako je omogućeno učenicima i učiteljima da određene predmete iz prirode proučavaju nekoliko tjedana, tri do četiri. Ali drugi blok predmeta obuhvaćaju kao što su glazbeni, likovni, tjelesni i strani jezici. U nastavu pa tako i program u vrtićima waldrofske pedagogije, uvedeno je pojačano slikanje, modeliranje, crtanje, recitiranje, muziciranje i dramsko prikazivanje. Umjetnost je jako bitna jer djecu uči strpljivosti, radnim navikama, ustrajnosti te je odlična

vježba za stvarnost jer ako se udubimo u umjetničko vježbanje prisiljeni smo na samu koncentraciju i vježbanje uma koji se kreativno razvija te razvija osjećaj za lijepo. (Valjan Vukić, 2011. 40 str.)

2.4. UMJETNIČKI ODGOJ U AGAZZIJEVOJ KONCEPCIJI RANOG I PREDŠKOLSKOG ODGOJA

Valjalo bi spomenuti i Agazzijeve aktivnosti u vrtićima koje su usko vezane uz estetiku današnjeg doba te shvaćanje onoga što je lijepo. Aktivnosti u ovome vrtiću usmjerene su na spontanost ali i postizanje ciljeva te samostalnost djece. Međutim, sve to mora uključivati dobro raspoloženje djece kroz provođenje različitih aktivnosti iz područja glazbe, likovne umjetnosti ili govora te aktivnosti iz praktičnog života, ali svakako uz upotrebu jednostavnih stvari pa tako i materijala koji su isključivo prirodne vrste. U ovakvoj vrsti odgoja, ne potiče se samo odgoj materijalnog reda, odnosno, smještanje svake stvari na za to predviđeno mjesto, već i duhovni red, odnosno, ljepota koja dolazi iznutra. Uz sve to možemo nabrojati i intelektualni, društveni, moralni i mentalni red ali i onaj estetski. Ovakva vrsta odgojno-obrazovnog programa temelji se na:

- istraživanju vrijednosti koje su prvenstveno u području dječjih postignuća ali i njihovih zanimanja,
- nekonvencionalnosti u razvoju,
- razvijanju ljudskih vrijednosti kao što su prihvaćanje, davanje te kultura mira. Spomenute vrijednosti nastaju iz dječjih potreba koje se ostvaruju na područjima kao što su tijelo i pokreti, predmeti, oblik i mediji te isto tako ja i drugi. (Zrilić, 2011. 23 str.)

Posebnu pozornost pridajemo estetici i njegovom uređenju te i materijalni red koji utječe na higijenu, određene navike, unutarnji mir pa i ponašanje. Dijete isto tako traži i materijal za svoje djelovanje, iskušavanje te istraživanje ali i njegovo sudjelovanje u tome svemu, zahtjeva ulogu odgajatelja što je navedeno:

- odbacivanje bilo koje navike pa tako i rutine,
- potaknuti inspiraciju te poticanje djeteta u estetskom izražavanju,
- sposobnost prilagodbe na različite situacije. (Zrilić, 2011. 24 str.)

Jednako tako osjećaj za iskorištavanje prilika mora biti maksimalan kako bi sam proces učenja bio za dijete što živopisniji. Samo sudjelovanje djeteta u umjetničkom kontekstu traži izrazitu koncentraciju, osjećanje, uživljavanje bilo da je pitanje o uvježbavanju skladbe ili modeliranju skulpture. Isto tako, umjetnost je oblikovanje te nije samo u predmetnom svijetu nego je i u duhovnoj sferi, dakle umjetničko sudjelovanje odgojno djeluje na dijete u svojem punom smislu. (Zrilić, 2011. 24 str.)

2.5. KREATIVNOST U REGGIO PEDAGOGIJI

Reggio pedagogija se očituje u svojoj originalnosti, zanimljivosti te aktualnom teorijom ali i praksom. Zašto? Zbog tzv. otvorene teorije, ili teorije koja prethodi praksi koja zapravo istražuje i razvija se u samoj praksi. Jednako tako se predškolska ustanova organizira kao dinamičan i otvoren sustav uzajamne komunikacije i interakcije djece, roditelja, odgojitelja. „To je živi sustav u kojem su svi dijelovi povezani i u recipročnom su odnosu“. (Miljak, 2007, 210 str.) Jednako tako se treba i shvatiti kako predškolske ustanove nisu zamjena za obitelj nego su usko povezane i integrirane sa obiteljima. Stoga se sa svakim problemom ili uspjehom treba obavijestiti roditelje i sa njima biti u kontaktu prilikom postizanja uspjeha ili prilikom djetetova neuspjeha. Treba se jednako tako svako sudjelovanje u odgoju pa tako i u djelovanju reggio pedagogije, ljepotu objašnjavati u njenom punom značenju, kako se na svijet gleda, kako možemo sa svojim rukama napraviti nešto što će biti „lijepo“ a ne samo kako nas društvo većinom uči da je fizički izgled jedino ono što je bitno kada pričamo o ljepoti i kada se govori o nekakvoj estetskoj figuri. O tome isto tako više u nastavku jer se ljepota i estetika mogu povezati sa raznim drugim oblicima u životu. (Nenadić-Bilan, 2011. 27 str.) Što se tiče zagovornika reggio pedagogije, vjeruju u pozitivnu i posebnu sliku o predškolskom djetetu. Dijete je radoznalo i komunikativno biće koje već od samog rođenja stupa u interakciju sa predmetima te osobama koje ga okružuju. Dijete time stvara mape svog socijalnog, afektivnog, simboličkog i individualnog razvoja. Ono istraživačko u djetetu budi volju i sposobnost na kompetentno učenje te komuniciranje i jednako tako konstruiranje vrijednosti, znanja i identiteta. (Nenadić-Bilan, 2011. 28 str.) Kada govorimo o kompetencijama djeteta, Edwards i Hiler (1993.) ukazuju na sposobnosti njihove analize, primjerice; rastavljanje materijala ili nekog oblika igračke na sastavne dijelove kako bi se djeca upoznala sa samom strukturom toga predmeta, sinteze, primjerice; preuređenje, reorganizacija te sastavljanje dijelova u cjelinu i za kraj imamo evaluaciju odnosno prosudbu vrijednosti materijala na temelju nekog definiranog

kriterija. Najveći zadatak nas odraslih pa tako i odgojitelja je prihvatiti pa tako i poticati djetetovo izražavanje te istraživanje njegovih alternativnih putova, otvorenost, čuđenje nečemu, spontanost i subjektivnost. (Nenadić-Bilan, 2011. 29 str.)

2.6. PRIMJENA KREATIVNOG PLESA U RANOM ODGOJU I OBRAZOVANJU

Kada govorimo o estetici i onome što je lijepo u ranom odgoju i obrazovanju tada je bitno iskazati i primjenu kreativnog plesa. Razlog tome je želja da djecu uz samu ustetiku podučimo i primjeni kreativnosti i mogućem iskazivanju tog dara na različite načine. Jedan od primjera je ples. Dakako, u sve to ulazi i likovni izričaj kao što je crtanje, modeliranje o kojem sam prethodno govorila. Umjetnost je bitan dio odgoja ali i obrazovanja jer se djeci pružaju raznolike mogućnosti jedinstvenog razmišljanja strasti, emocija, misli te istraživanje novijih ideja na neki poseban način. Sve je to sastavni dio razvoja cjelovite osobe. Jednako tako, osnovne potrebe su i demokratska prava djece. Ples, kao umjetnost pokreta se razvijao sukladno čovjekovoj evoluciji. Unutar raznolikih kultura, razvile su se razne vrste plesova. Ali, suvremeno doba se više okreće kreativnom plesu, ono dopušta i spontanu kreativnost i improvizaciju. (Sušan, 2011. 273 str.) Umjetnost jednako tako komunicira sa djetetom te obogaćuje stil njegovog života. Ples motivira djete te mu osigurava postizanje samog uspjeha u životu što budi samopouzdanje u njemu. Daje mu mogućnost da u životu na drugačiji način doživi i pokaže što zna o onome naučenom. Sve što su postigli u plesu te što su naučili, primjene, te ih takvo što nadahnjuje i ispunjuje njihov život sa prvim uspjesima u određenoj etapi životnog izrastanja. U početku se ples prikazuje kao prirodno usađena aktivnost, koju izvodi malo djete s očitim zadovoljstvom. Korijen plesa se očituje i u iskazivanju emocija koje se očituju u samim pokretima tijela koji mogu biti raznoliki. Onaj koji pleše postaje i stvaralac svoje emocije, te je on materijal svoga djela. Ono lijepo u plesu je isto tako što dijete nikada nije završilo sa pokretima, njegova kreacija nikada nije gotova, ona se može svaki put iznova stvarati vlastitim kretanjama i tijelom. (Sušan, 2011. 274 str.) Ples je oduvijek imao dvojako značenje, što znači da je mogao izazivati uzbuđenje ili je neko određeno uzbuđenje apsorbirano te je dovelo do smirenja emocija. Ples jednako tako i utječe na poboljšanje samih motoričkih sposobnosti, organizaciju slobodnog vremena kvalitetno ali i na samo učvršćivanje zdravlja. Jednako tako utječe i na samo formiranje društvenih vrijednosti, osjećaj slobode i razvoj umjetničkog doživljaja. Isto tako, posjeduje i odgojno-obrazovne vrijednosti u formiranju

određenih navika, ono doprinosi glazbenoj, umjetničkoj i estetskoj izgradnji djeteta i obogaćuje kulturu. Ples je primjenjiv u svim uzrastima pa tako i u onim najmanjim jer poboljšava raspoloženje, smanjuje bilo kakvu vrstu anksioznosti te pridonosi smirivanju i poticanju raznih emocija. (Sušan, 2011. 274 str.) Dakle, sama uporaba plesa svakako upješno utječe na poticanje raznolikih emocija kod djece kojima je ionako teže iskazati se verbalno te na taj način mogu iz sebe „izbaciti“ sve ono negativno. Poticanje plesa u vrtiću te u bilo kojoj odgojno obrazovnoj ustanovi je prijeko potrebno zbog navedenih razloga. Pustimo djecu da budu kreativna te da od već malih nogu stvaraju i budu ono što jesu, te da pokušaju prepoznati ljepotu i jednoj takvoj aktivnosti.

2.7. KAKO JE DOBRO POSTALO LIJEPO, ILI O UZROČNO- POSLJEDIČNIM ODNOSIMA ETIKE I ESTETIKE U PRIČAMA IVANE BRLIĆ-MAŽURANIĆ

Krenemo li od toga kako svako književno djelo ima svoju funkciju, svakako neće biti teško zaključiti kako su se prioriteti dobrog i lijepoga kroz povijest književnosti mjenjali. Bitna vrijednost djela je odnos kategorija koje su etika i estetika. Ove navedene kategorije i njihov sklad dodatno je poticajan i u okvirima dječje književnosti koja će ispuniti vlastitu funkciju samo ako autor uspije u svojim okvirima djela postići spoj lijepoga i dobrog odnosno estetike i etike. (Ivon, 2011. 118 str.) Jednako tako ističe se kako je autorica Ivana Brlić-Mažuranić stvorila vlastitu koncepciju djelovanja gdje se pojmovi temelje na obitelji, duboke etičke vrijednosti ljudskog života, majčinstvo, domoljublje. Prema autorici, jedino je njihovo međusobno prožimanje pravi cilj i smisao ljudskog postojanja. Ako tome još prirodamo i autoričin osjećaj za lijepo i samu snagu izražavanja u slikama, tada dobivamo sklad književne umjetnine. (Ivon, 2011. 118 str.) Poznato nam je kako se u Pričama iz davnine, autoričina etičnost očituje u postupcima samih likova, njihovoj požrtvovnosti, dužnosti te osjećaj za ono što je ispravno i pravedno što ih ponekad prepušta njihovim unutarnjim dvojabama. Dakle, njezini likovi nikada nisu jednodimenzionalni, oni nas čitatenje iznenađuju sa svojim postupcima, potiču na samo razmišljanje i na vlastiti sud. (Ivon, 2011. 120 str.) Kako je dobro postalo lijepo? (Na primjeru bajke Trgovac Nav). Radnja ove bajke je smještena u orijentalni prsto, na početku se upoznajemo sa glavnim likom kojem je ime Nava. On je bio slabunjav čovječuljak kojem je Bog udjelio dva blagoslova: siromaštvu ali i senzibilnost za ljepotu. Etičnost glavnog lika očituje se u tome što mu daje sposobnost ocrtavanje baršuna, ali s druge

strane to ga sve odvodi u siromaštvu, progon i oduzimanje trgovine. On je bio trgovac koji je od svojih roditelja naslijedio dućan te je jednoga dana za svoju trgovinu nabavio baršun. Taj baršun su svi željeli pa tako i najpoznatiji vladar. Zaplet započinje kada mu se na vratima ukazuje sirotica gdje se u tome trenutku javlja njegov drugi blagoslov te on tada zaboravlja na sve. Nakon igre, sirotica zaspi na crvenom baršunu te u tome trenutku Nav se sjeo pored nje jer kako kaže dok je živ „takove radosti ne bijaše doživio...“. Autorica glavnog lika uzdiže iznad inače „obične“ ljudske dimenzije, čime mu pridaje nadnaravnu moć djelovanja što je pozlata baršuna ali ga isto tako lišava izdiferenciranosti koja je karakteristična za sve autorične likove. Drugi bitan lik je upravo ta sirotica koja je mala djevojčica koja ga očara svojom igrom i srećom samog življenja koja je očita u njoj makar je sirotica. Sve nam ovo prikazuje kako ljepota nije samo fizička te kako se ona očituje u samom karakteru osobe koja „pršti“ svojom pozitivom i ljepotom pokreta. Sve to potkrijepila je Ivana Brlić-Mažuranić u prethodno opisanom djelu. (Ivon, 2011. 121 str.)

3. KAKO ODGOJITELJICE PERCIPIRAJU UTJECAJ MEDIJA NA PREDŠKOLSKU DJECU?

Pokazalo se kako je utjecaj zapravo ovisi o načinu i stupnju kako ih primatelji vide i koriste. Zapravo bi stručnjaci koji prvenstveno rade s djecom, trebali biti „medijatori“ onih poticaja koji su odgojno poželjni na djecu. Utjecaj medija i njihova izloženost istima te isto tako i njihovo mišljenje o određenim medijskim sadržajima važna su polazišta koja upravljaju time kako onda mediji utječu na djecu predškolske dobi. Znanstvenici našega društva su otkrili nekoliko teorija o tome kako mediji utječu i koja je njihova funkcija u predškolskoj dobi djeteta. Te teorije su isprva bile usmjerene isključivo na izravne učinke gdje je publika bila pasivni primatelj, takve teorije su bile nazvane pod imenom „silver bullet“. To su bili modeli ograničenog učinka ili zakona nekakvih minimalnih posljedica. (J. Sindik, Z. Veselinović, 2010.) Osnovna postavka toga da je teorija potrebe i zadovoljenja zapravo ideja da ljudi koriste medije kako bi zadovoljili svoje psihološke pa tako i socijalne potrebe kao što je primjerice traženje nekih informacija, traženje vlastitoga identiteta, socijalna interakcija, integracija pa tako i zabava. Zatim je kultivacijski pristup zasnovan na istraživanjima koja su pokazala kako je televizija u američkim obiteljima prosječno uključen dnevno oko sedam sati. (J. Sindik, Z. Veselinović, 2010.) Zatim se okrećemo utjecaju odgojitelja u odnosu medija i djece. Djeca odrastaju u takvome okruženju gdje je neizbježno pristupiti različitim vrstama medija, te se zbog toga na medije navikavaju neprimjetno ali brzo. Nažalost, što su djeca mlađa, to su sklonija manjoj zaštiti različitih utjecaja, a posebno zato što su inače mediji nisu uvijek jasno vidljivi te mogu imati i odgođeno djelovanje. I upravo zbog toga na djecu ne utječe samo prisutnost medija, već i pasivnost okoline gdje djeca odrastaju bila to škola, dječji vrtić ili njihova obitelj. (J. Sindik, Z. Veselinović, 2010.) Stavovi koje dijete susreće na medijima u njegovom bliskom okruženju, mogu biti integrirani sa sadržajima koje dijete susreće u stvarnome životu te može loše utjecati ili pak potencirati štetne utjecaje samih medija. Zbog svega ovoga, jako je bitno da su poučavatelji djece, bili to odgojitelji ili roditelji, medijski pismeni. Jer jedino pravilno opismenjena odrasla osoba može pravilno uputiti dijete u dobre i loše strane samih medija. Isto tako, roditeljima pa tako i odgojiteljima je potrebna visoka razina medijske pismenosti kako bi mogli razumijeti djecu i pravilno ih odgojiti. (J. Sindik, Z. Veselinović, 2010.)

Mediji imaju jako važnu ulogu u životu svih obitelji te je bitno osvijestiti medijske navike šire obitelji i roditelja. Djeca najveći dio slobodno vremena, što je otprilike 3-4 sata provedu uz televiziju i druge vrste medija, te je i zbog toga važno oblikovati kritički odnos prema takvim sadržajima i kako nebi bila podložna njihovim štetnim posljedicama. Mikić i Rukavina (2006.) ukazuju kako je uvelike potrebno obrazovati djecu za samo korištenje današnjih medija te roditelji u tome imaju veliku odgovornost. Isto tako Mikić (2002.) navodi kako je temeljni cilj samog medijskog odgoja u dječijim vrtićima medijska kompetencija te aktivni ali i kreativni odnos prema samim medijima. (J. Sindik, Z. Veselinović, 2010.) Medije treba djeci predstaviti kao oblikovno-izražajno sredstvo, treba se voditi razgovori i analizirati medijske obrasce i poruke te je uvelike bitno da opažamo utjecaj medija na djecu te njihove doživljaje i koristiti to u svrhu pedagoškog djelovanja. (J. Sindik, Z. Veselinović, 2010.) U predškolskoj dobi bitno je razlikovati realan svijet od onoga što je predstavljeno u medijima, problem toga je što onda ne znaju što potječe iz zbiljske a što iz medijske situacije. Nije čudno ako djeca u ponašanju tijekom dana u vrtiću žele isprobati neku situaciju koju su vidjeli na televiziji te je probati u stvarnome životu. Tada je pedagoški preporučljivo to medijsko ponašanje usmjeriti na pedagoško djelovanje. Započeti razgovor o televizijskoj sceni koju su pokušali odglumiti, koja je potakla djecu da baš to odglume. Isto tako, svoje doživljaje mogu snimiti videokamerom ili fotografskim aparatom. To će ih navesti na razmišljanje kako su medijske poruke uvijek rezultat nekog plana ili konstrukcije čime postaju medijski pismeni. (J. Sindik, Z. Veselinović, 2010.) Mediji imaju velike posljedice na samo znanje, oni oblikuju stavove, mogu djelovati na emocije te izazivaju fiziološke reakcije i naravno utječu na samo ponašanje gledatelja. Djelovanje određenog nasilja na televizija na djecu i njihovu agresiju u svakom slučaju je pobudilo interes među istraživačima. Na kraju se ispostavilo kako do svoje 21. godine dijeca vide do 8.000 ubojstava. Istraživači kao što su Bandura, mnogo puta su utvrdili kako je gledajući neke filmske junake, djeca mogla naučiti neke oblike agresije koje do tad nisu vidjeli te kako takvi filmovi uvelike utječu na agresivno ponašanje male djece. (J. Sindik, Z. Veselinović, 2010.) Trebamo pripaziti na gledanje televizije te igranje igrice koje su u većini slučajeva nasilne, kako nebi potaknuli nepotrebno nasilno ponašanje u dobi kada oni to još ne razumiju te im je sve od toga navedenog „smješno“. Isto se treba paziti na utjecaj medija u svrhu toga kako ljepota i fizički izgled nije jednak onome što postoji u stvarnome svijetu i kako svoje samopoštovanje izgrađuju na temelju osobnih principa i učenja iz uređene okoline a ne sa medija.

4. SKORO PA LJUDI: DRUŠTVENE PREDODŽBE O DJECI I NJIHOVE PRAKTIČNE PRIMJENE

Društvene predodžbe o djeci su prožete višestrukim proturječjima. Ali te predodžbe ne ostaju samo na razini neke teorije nego uvelike utječu na konkretan položaj koji djeca zauzimaju u samom društvu kao i svakodnevne postupke odraslih koji se naravno o njima brinu, bilo da ih žele ili ne, toleriraju ili ignoriraju. „Zdravorazumske“ pretpostavke se često generaliziraju kao šuplje i neočekivano slojevite. (Barbara Pleić Tomić, 155 str.) S jedne strane se djeca smatraju kao krhka i osjetljiva bića, ona kojoj je potrebna puna skrb i zaštita za sam opstanak, dok se s druge strane javlja i ideja o djeci kao otpornoj i žilavoj, kao onoj koja životne lomove uspijevaju prebroditi brže i uspješnije. Na taj način se i uspostavlja svojevrsna terapija zaborava i ljekovitog protoka vremena, odnosno sposobnost oporavka koja je kod djece elastična u skladu sa rečenicom koju roditelji uvijek govore djeci: „Proći će to dok se budeš ženio/udavala“. (Barbara Pleić Tomić, 156 str.) Ali suprotno s ovim pristupom, zapadno društvo preteže na stranu teorije o svojevrsnoj neizbrisivosti psihičkih, emotivnih trauma te potencijalno traumatičnih iskustava koje uvelike uječu na samu stabilnost pojedine osobe u koju će dijete izrasti. (Barbara Pleić Tomić, 156 str.) Na stranu svega toga, neuspjeh ili samo odbijanje roditelja da prihvati ili da primjeni društveno poželjna ponašanja korigiraju se ili se pak kažnjavaju raznovrsnim metodama čija primjena varira s obzirom na težinu prijestupa. (Barbara Pleić Tomić, 157 str.) Isto tako se može čuti argumenti koji govore kako „današnja“ djeca za razliku od „one nekada“ imaju samo prava, a nikakve obveze. Pri tome se zaboravlja kako je i to „zlatno doba“ daleko manje čvrstim i objektivnim koordinatama omeđen odsječak, a mnogo više je zapravo nestabilan konstrukt, koji je zapravo podložan samim manipulacijama sjećanja te propadanje pamćenja i vlastitih projekcija. Prema svemu navedenom, djeca su svojim iskustvenim ograničenjima i zapravo specifično „dječjem“ pogledu na svijet bliža idealima dobrote, ljubavi i mira. (Barbara Pleić Tomić, 157 str.) Put koji vodi u odraslost se ne percipira optimistično kao usavršavanje, napredak ili pak postojanje onoga što bi se zapravo od samog početka trebalo postati već kao dezintegracija savršenog djetinjstva, razaranje i raspad. Ovakav stav je zapravo u povijesnim razdobljima toliko bio snažan da se zapravo smrt u djetinjstvu i toj dobi smatrao najvećim blagoslavom. (Barbara Pleić Tomić, 158 str.)

5. MODELIRANJE DOBRE DJEVOJČICE

Kada govorimo o ljepoti i samo estetici u predškolskoj dobi dotaknimo se onda i glavnog pitanja "radi li se o mitu ili o mogućnosti?". O tome više u zaključku, ali pogledajmo kako je to oblikovati neko dijete u ovome slučaju djevojčicu da bude „dobra“ i može li se to stvarno napraviti te ima li ljepote u tome? Barbara Pleić Tomić, spisateljica knjiga govori o modeliranju dobre djevojčice i očitovanju istoga u današnje doba. Naime, navodi kako se pod „dobra djevojčica“ smatra ona koja ima dobre ocjene, ona koja je uspješna u školi te na taj način sluša. One koje su dobre dakako pomažu u kućnim poslovima. One koje su dobre se zasigurno nisu tukle ali se nisu ni svađale. Isto tako, jasno je kako kada govorimo o poznatoj priči Pipi Duga Čarapa, malo tko pomisli na Anniku. Pipi je primjerice superjunakinja ali jednako tako ona ne poštuje društvene konvencije, dobar odgoj i pristojnost ne moramo ni spomenuti. Anne od Zelenih zabata, usprkos svojoj srdačnoj otvorenoj pa tako i toploj naravi mora stalno iznova potiskivati brbljavost i nepromišljenost koje stariji članovi njezinog društvenog kruga ističu kao kobne te razorne mane. (Barbara Pleić Tomić, 211 str.) Barbara navodi kako je tijekom djetinjstva, čitajući nailazila na čitav niz likova dobrih djevojčica koje su potvrđivale ponuđenu definiciju dobrote. Naglasak je najčešće bio na pristojnosti, skrušenosti te vječnoj spremnosti na priskakivanje u pomoć, najviše majkama, i općenito brizi oko mlađe braće i sestara. Te su upravo zbog takve karakterizacije tim pristojnim nazovimo ih anđeoskim djevojčicama uglavnom bile dodjeljivane sporedne uloge. (Barbara Pleić Tomić, 211 str.) S druge strane, kod nekih književnih likova koji se karakteriziraju kao „dobri dječaci“ ne postoji jaz između društvenog uvažavanja i samoostvarenja. Njihova dakle „dobrota“ neproblematično proizlazi iz dubinskih karakteristika osobnog integriteta, osjećaja za pravednost ali i za poštenje pa tako i iz želje za zaštitom slabijih, zapravo osobina vođe kojemu je ostvarivanje viših ciljeva bilo dopušteno prekršiti neke norme društvenog bontona pa čak i nekih zakonitih regulativa. (Barbara Pleić Tomić, 215 str.) Ali i dječaćki likovi jednako tako mogu biti istovremeno i probitačni predvodnici krda i konvencionalno pristojni. Ova dva skupa karakteristika su organski isprepletana. Za razliku od nekih književnih junakinja koje zapravo žele postići i zadržati status dobre djevojčice ne mogu zapravo započinjati revoluciju a čudno bi bilo očekivati ikakvu nagradu za uloženi trud. Mogu se jedino nadati da će nekakva božanska sila ili sklop slučajnosti povući svoju oštricu, okrenuti glavu i dopustiti prolazak ispod radara bez privlačenja pažnje. Ničime, a posebno ne zadovoljstvom što su, rekli bi „dovoljno“ dobre. (Barbara Pleić Tomić, 216 str.)

U današnjem svijetu je sve više predrasuda i djecu se oblikuje po određenim stavkama kako da budu prihvaćeni te kako da u svijetu budu voljeni. Zar bi stvarno djevojčice trebale nositi rozu boju a dječaci samo plavu? Zar samo djevojčice kuhaju i samim time su jedino one zadužene za kućanske poslove a ne i dječaci? Puno se pitanja danas postavlja na koja odgovore možemo očekivati kao raznolike. Sve zapravo ovisi i u kakvoj smo okolini izrasli te kako se sami odgojitelji pa tako i roditelji kod kuće odnose na djecu. Kako ih uče što je to lijepo i tko bi kakvu boju trebao nositi. Ne, nikako, svatko bira svoji put, mi smo tu samo da ih usmjerimo na ono najkvalitetnije i budemo potpora u njihovim odlukama. Mit ili mogućnost? Rekli bih da ima puno mitova ali samo su neke stvari moguće. Moguće je djecu povest na pravi put i naučiti ih i pokazati im kako je svatko od njih umjetnik svojega života.

6. LJEPOTA I UZVIŠENOST

Tiger's Eye je utjecajan časopis koji je posvećen književnosti i umjetnosti, objavio je 1948. priloge simpozija koji su pod naslovom „Šest mišljenja o tome što je uzvišeno u umjetnosti“. Od Hegelovih predavanja o samoj estetici iz dvadesetih godina 19. stoljeća o takvoj temi malo se pisalo, ali urednicima časopisa koji su bili vrlo bliski sa pokretom apstraktnog ekspresionizma, činilo se kako se u slikarstvu počinje događati nešto što ga kandidira za uzvišenost. Arthur C. Danto navodi kako su Robert Motherwell i Barnett Newman zapravo intelektualci pokreta simpozija. Newman je bio taj koji je zapravo pisao s uzbuđenjem i samim uvjerenjem o kojem govori naslov njegova priloga: „Uzvišeno je sada“. Newman je na svoji četrdeset treći rođendan učinio veliki korak ne samo u svojem slikarstvu već i u slikarstvu kao takvu koju će nazvati Onement I. (Arthur C. Danto, 239 str.) Suprotnost između uzvišenosti i ljepote, Newman je smjestio u okvir jednih drugih suprotnosti kao što je Europa i Amerika. Arthur navodi kako „Europska umjetnost nije postigla uzvišeno zahvaljujući toj slijepoj želji... da izgradi umjetnost u okviru grčkog ideala ljepote.“ I to je upravo zato jer se europska umjetnost „nije mogla odmaknuti od renesansne slike likova i predmeta drugačije, osim njezinim iskrivljavanjem ili potpunim nijekanjem u zamjenu za pusti svijet geometrijskih formalizama.“ O svemu ovome govori i Robert Motherwell, koji je zapravo jedini iz pokreta stvarno posjetio Europu. (Arthur C. Danto, 242 str.) Estetski odgoj zapravo podrazumijeva da postoje određena pravila koja se svakako mogu naučiti, kao i u moralnom odgoju, makar se očekuje kako će učenik u oboma s vremenom ojačati i znat će kada je nešto lijepo odnosno kada je nešto ispravno jer će u međuvremenu i u jednom i u drugom izgraditi dobar i pravilan ukus. Newman je povezo ideju ljepote sa savršenstvom upotpunosti pravilno. Obilježje uzvišenog bila je ekstaza. I dan danas i dalje ti izrazi igraju ulogu u rječniku estetske prosudbe. Pa tako možemo reći kako nas je neko umjetničko djelo „oborilo s nogu“ ili nas je „zdrvalo“ a to je isto tako daleko od toga da nam se sviđa toliko da nam bude savršeno. (Arthur C. Danto, 245 str.) Jedan komentar je usporedio utjecaj spisa O uzvišenome s utjecajem Freudovih radova na naše doba. Time da je za „seks“ rekao da je glavni pokretač ljudskoga ponašanja, Freud je zasigurno učinio da se svatko osjeća nemirno te emocionalno nesigurno i isto tako da misli kako u pogledu obećanja orgazma nešto nedostaje u našim malim životima. Svakako možemo sa filozofske strane govoriti o tome kako je uzvišeno i lijepo potrebno objasniti djeci predškolske dobi barem na način kako bih znali cijeniti svoje tijelo i svoj um.

7. ARTHUR C. DANTO: NASILJE NAD LJEPOTOM

Arthur se zalaže za teoriju kako se estetika razlikuje od onoga što se naziva filozofijom umjetnosti. Ali nalozi koje on navodi su jasni te estetski naravni jer kako kaže „jednostavno, volim jasnoću u mišljenju i pisanju“. (Arthur C. Danto, 7. str) Navodi kako je Kant tek u knjizi koja govori o estetskom sudu, shvatio kako je bavljenje umjetničkim djelima, gdje je zapravo najvažnija misao, potrebna potpuna drugačija analiza od one koju je on proveo o ukusu. Teško je ta dva dijela knjige povezati, to nam govori o činjenici da se za njegove opaske o samoj umjetnosti može reći kako se odnose i na suvremenu umjetnost, zapravo na umjetnost kakva je u Kantovo vrijeme bila nezamisliva. (Arthur C. Danto, 8 str.) Filozofski razlog zbog kojega je Arthur estetiku držao po strani je bio zapravo taj što on ni sam nije bio siguran da zapravo pripada definiciji umjetnosti. Lijepo je, kako Arthur navodi, jedino estetsko svojstvo koje je istodobno i vrijednost, slično tome kao što su istinito ili dobro, i jedna zasigurno bitna stavka ljudskoga života. (Arthur C. Danto, 9 str.)

7.1. LJEPOTA I ULJEPŠAVANJE

Povijest razmišljanja o samoj estetici već od osamnaestoga stoljeća potječe od diskursa u kojem se ne smatra kako je važno razlikovanje prirodnog od umjetnički lijepog. Ljepota onoga što bismo mogli nazvati trećim područjem, igra u ljudskom ponašanju i nazorima puno veću i znatniju ulogu od obiju (filozofski) poznatijih vrsta, jer zapravo većina ljudi u velikom broju situacija nema priliku razmišljati o lijepim umjetnostima ili pak promatrati čuda same prirode, iako ono što Kant naziva zvjezdanim nebom nad nama može zapravo i u ljudima koji su vrlo jednostavni pobuditi strahopoštovanje i sami osjećaj beskrajnoga prostranstva. (Arthur C. Danto, 123 str.) Što se tiče prirodne ljepote, najbolje je razumijevati ljepotu koja postoji neovisno o ljudskoj volji, isto poput sunčeva zalaska ili zvjezdanoga neba, golemih mora ili pak veličanstvenih planinskih vrhova. Tako za primjer možemo uzeti ljepotu nekog vrta koja zapravo ne mora nužno pripadati prirodnim ljepotama, ali opet ostaje nam pitanje pripada li ta ljepota umjetnosti ili pak nekom trećemu području. Svatko bi trebao razlikovati i znati za pojam ljepota trećeg područja u svakodnevnom životu, ali u povijesti estetike, koja je još iz njega uzimala primjere, ni sama ne prepoznaje koliko se razlikuje takva ljepota od same prirodne i umjetničke. Pa tako Kant tu tezu opisuje kako je priroda lijepa zato jer izgleda kao umjetnost

dok lijepa umjetnost mora izgledati kao priroda. (Arthur C. Danto, 124 str.) Hegel ipak definira drugi moment te vrste povijeti jer on od početka smatra kako je presudno poznavati razliku između umjetnički lijepog, što s jedne strane uključuje „lijepo boje, lijepe rijeke, lijepo nebo“. Kao i prirodno lijepo, umjetnički lijepo predstavlja se osjećaju, intuiciji, osjetilu i imaginaciji. (Arthur C. Danto, 124 str.) Zato i djecu učimo kako su sve vrste osjećaja lijepe i kako i tuga, žalost kao i sreća imaju svoju ljepotu. Ljepota i umjetnost prožimaju sve strane ljudskoga života poput prijateljskog genija te svakako uljepšavaju svu našu okolinu, bila ona unutarnja ili vanjska. Umjetnost pripada ugađanju i opuštanju duha. Iako svi ti ugodni oblici ugađaju nama i našem životu, ipak to nisu oblici koji pripadaju pravim ciljevima i svrhama života. (Arthur C. Danto, 127 str.)

7.2. UTJELOVLJENO ZNAČENJE

Kantova estetika je za umjetnost našeg doba neprimjerena djelomice upravo zato što takvo djelo ne pripada zapravo niti jednoj od onih vrsta ljepote koje on razlikuje. Pogledajmo to na primjeru vjenčanice. Ona sama po sebi ima ovisnu ljepotu s obzirom na povezanost sa samim obredom i upotrebom, ali ako ju gledamo kao umjetničko djelo, ona uopće ne pripada području primjene. Prema Kantu sama ljepota je slobodna te kao takva ne pretpostavlja nikakvu predodžbu o tome što bi predmet trebao biti. Za primjere slobodne ljepote, Kant uzima ljepotu cvijeća, ptica, morskih školjki. Isto tako je zanimljivo kako on svu glazbu koja je bez teksta svrstava u slobodnu ljepotu. Pa tako kada se vratimo na samu ljepotu vjenčanice, s druge strane ona je vezana za neku predodžbu u smislu da je upija u svoje značenje. A upravo ta predodžba određuje tko će nositi tu vjenčanicu, kada i koliko dugo te isto tako što to znači što je ona bijela i da je ista osoba koja ju nosi zastrta velom. Međutim, ista ta predodžba ne pokriva vjenčanicu kao umjetničko djelo, no kao zamjenu za to, ona pokriva predodžbu u tom smislu što je upija u svoje značenje. (Arthur C. Danto, 132 str.) Iz svega navedenoga očito je kako za Kanta ne postoji neovisan pojam lijepe umjetnosti, jer ipak umjetnost ne posjeduje niti jednu vrstu ljepote. Kada je, s druge strane riječ o usporedbi dva filozofa, Kantovu i Hegelovu filozofiju umjetnosti razlikuje to što je središnji pojam za Kanta ukus koji Hegel razmatra, ali jedino zato da bi ga odbacio. Hegel ukus smatra usmjerenim jedino na izvanjsku površinu na kojoj igraju osjećaji. (Arthur C. Danto, 132 str.)

Uz Kanta i Hegela, važno je spomenuti i trećeg filozofa kojemu je ime Hogarth. On tvrdi kako svatko, a ne samo slikari i znalci, zna što je to dobar ukus. On uvodi pojam koji se zove „treće područje ljepote“, a jedini problem u tome što ga uvodi je taj što ga razmatra iz perspektive osamnaestoga, a ne iz perspektive devetnaestoga stoljeća kada se zapravo umjetnost shvaćala tako ozbiljno da se po ozbiljnosti izjednačava s filozofijom. (Arthur C. Danto, 133 str.)

7.3. TREĆE PODRUČJE LJEPOTE

Kada je već u toliko slučajeva bila spomenuta, važno je i objasniti što je to treće područje ljepote. Razni filozofi daju počast Hegelovoj misli da ljepota trećega područja, kako nije posve slobodna, ne može ipak polagati pravo na filozofsko bavljenje. Pojam ove ljepote je taj da spomenutu nešto posjeduje samo zato što su je prouzročili postupci čija je svrha uljepšati. Ukratko bi rekli kako je to polje uljepšavanja. U tom su području stvari lijepe samo zato jer su zapravo uljepšane. (Arthur C. Danto, 134 str.) Pojam moral je za filozofiju oduvijek bila važna tema, ali ipak rasprave o ponašanju jedva da su zapažene. To donekle podsjeća na razliku između samog razmatranja ljepote i uljepšavanja. Objašnjenje za sve to se nalazi u najstarijem od svih filozofskih razlikovanja a to je razlikovanje između same biti i pojave, jer ipak oni koji se bave trećim područjem redovito žele mijenjati pojavnost stvari kako bi ih uljepšali pri čemu same promjene ne zadiru u ono što one doista jesu: „Ljepota je samo površina“. (Arthur C. Danto, 135 str.) Filozofima nije teško prilagoditi filozofsku estetiku za proučavanje uljepšavanja, za estetiku kao frizersko – kozmetičarsku praksu, primjerice i stoga otpisati disciplinu jer je u najboljem slučaju samo rubno srodna s istinitim i dobrim. To bi zapravo bila moralna taksonomija jer ona izražava nesvjesno neodobravanje djelatnosti za koje se zapravo smatra kako nisu niti vrijedne ljudskih bića. Svrha je ukrašavanja proizvesti određeni učinak i onda blisko retorici, čijim se vještinama nastoji postići da se zapravo slučaj doima gori ili zapravo bolji od onoga što jest odnosno da je „kićeno“ ili „napadno“ to su zapravo izrazi moralističkog neodobravanja i zapravo na neki način nameću ljudima da ne bi smjeli izgledati drugačije nego kako ih je Bog stvorio. Od toga je zapravo nastao Kantov prezir za tijela prekrivena tetovažama, jer je tijelo koje je na sliku Božju lijepo takvo kakvo jest. (Arthur C. Danto, 136 str.)

Uljepšavanje kao modalitet moralne samosvijesti pretpostavlja kompleksnu metafiziku jastva, koja se može objasniti na primjeru uloga koje igra slika u zrcalu. Pogledamo se u zrcalo ne

samo zato da bismo vidjeli kako izgledamo nego i zato da vidimo zapravo kako želimo da nas vide drugi ljudi te, ako nismo samouvjereni u potpunosti, svoju vanjštinu nastojimo urediti tako da bi nas drugi vidjeli onakve kakve mi želimo da nas vide. Iz svega ovoga očito je kako je samo postojanje trećega estetskog područja bitno vezano uz moral, ali i to kako s njim nije povezana umjetnost u svojem „najvišem pozivu“ pa tako ni priroda u svojoj ljepoti (Arthur C. Danto, 137 str.)

8. ZAKLJUČAK

Kada smo krenuli govoriti o ljepoti kao pojam estetika, došli smo do raznih saznanja kako se sama estetika usko veže uz razna i pedagoška okruženja, kako se ljepota karakterizira na društvenim mrežama odnosno medijima, kako o njoj govore razni filozofi te jeli ona okarakterizirana na kraju kao mogućnost ili kao mit. Mi kao odgojitelji pa tako i sami roditelji današnje djece, trebali bi otkriti što se to sve krije iza vrata medijskih sadržaja u kojima djecu imaju sve veći pristup, jeli okruženje u određenim vrtićima poput Agazzi ili pak Reggio, adekvatan za svu djecu. Kako djeca jednako tako mogu plesom ili nekom drugom umjetničkom vrstom naučiti što je to lijepo. Uvelike je bitno da djecu pustimo da budu kreatori vlastite budućnosti, naravno uz našu potpunu prisutnost, da uz igru, ples i kreiranje shvate kako ono napravljeno njihovim malim rukicama je bitno, i kako se u tome očituje ljepota svega i njihovoga uspjeha, a ne samo u tome jeli im toga dana lijepa kosa i jesu li obukli jednaku boju majce i hlača. Vlastito mišljenje koje sam stekla tijekom pisanja ovoga rada je to kako se ljepota ne može očitovati u tome da je samo mit, mitova ima raznolikih i svaki mit nosi svoju težinu koja je određena kulturom ili nekom zajednicom ljudi, ali ljepota to nije. Ljepota je mogućnost nas i djece da uljepšamo život sa vlastitim radom kroz igru, smijeh i građenje, građenje onoga što će ostaviti prekrasne uspomene ali i znanje u cijeloživotnom obrazovanju. Uloga odgajatelja je velika, smatram ju važnim pozivom te se upravo zbog toga treba pripremati za takvu ulogu strpljivo te sa puno želje i volje za sticanjem novog znanja o odgajanju svakoga dana. Ne samo da će nam ovo znanje biti potrebno za samo fakultetsko obrazovanje nego i za svakidašnje životne izazove koje će nas sustić. Veselim se takvim izazovima i obavezama jer mislim da je odgajanje djeteta najljepša pozicija u kojoj se možete pronaći i koja vas može promijeniti kao osobu. Za krajnju točku navela bih predrasude koje nas u današnje vrijeme sve više okružuju. Njima se treba ophoditi kao da i ne postoje ali ih isto tako ne zamarivati u potpunosti, jer ako dođe do šutnje i ne suprotstavljanja sa očitim problemom, tada dolazi do ozbiljnih problema i posljedica načinitih ostatkom društva.

9. LITERATURA

A Journey into the Rights of Children. (1996). The Unheard Voice of Children Series, Reggio Children.

A. C. Danto (2007.). Nasilje nad ljepotom. Estetika i pojam umjetnosti. Zagreb: MSU

B. P. Tomić (2020.). Mama kuha ručak, tata čita novine. Zagreb: Fraktura

Dimondstein, G. (1971). Children Dance in the Classroom. Macmillian Publishing. New York

Edwards, C.P, Springate, K.W. (1995). Encouraging creativity in early childhood classrooms. Washington: Office of Educational Research and Improvement.

G. Sunjako (2018.) Estetika ružnoga. Zagreb: Naklada Breza

Hajdin LJ. (2011.) „Pedagoško okruženje kao preduvjet cjelovitog odgoja i obrazovanja djece“, u: R. Bacalja i K. Ivon (ur.) Zbornik radova s Međunarodnog znanstvenog skupa Dijete i estetski izričaji održanog u Zadru, Sveučilište u Zadru: Odjel za izobrazbu učitelja i odgojitelja, str. 71-87.

Ivon K. (2011.) „Kako je dobro postalo lijepo, ili o uzročno-posljedičnim odnosima etike i estetike u pričama Ivane Brlić-Mažuranić“, u: R. Bacalja i K. Ivon (ur.) Zbornik radova s Međunarodnog znanstvenog skupa Dijete i estetski izričaji održanog u Zadru, Sveučilište u Zadru: Odjel za izobrazbu učitelja i odgojitelja, str. 117-133.

Joyce, M. (1994). First Steps in Teaching Creative Dance to Children. Mountain View, CA: Mayfield Published Company

M. Polić (1993.) K filozofiji odgoja. Zagreb: Naklada Znamen

Matijević, M. (2004.) /ur./: Prilozi razvoju pluralizma u odgoju i školstvu, Zagreb: Institut za pedagojska istraživanja Filozofskog fakulteta u Zagrebu.

Matijević, M., Pranjić, M., i Previšić, V. (1994), Pluralizam u odgoju i školstvu, Zagreb: Katehetski salezijanski centar.

Milanović, M., Stričević, I., Maleš, D. i Sekulić-Majurec, A. (2001), Skrb za dijete i poticanje ranog razvoja djeteta u Republici Hrvatskoj, Zagreb: Zrnoprint.

Nenadić-Bilan D. (2011.) „Kreativnost u Reggio pedagogiji“, u: R. Bacalja i K. Ivon (ur.) Zbornik radova s Međunarodnog znanstvenog skupa Dijete i estetski izričaji održanog u Zadru, Sveučilište u Zadru: Odjel za izobrazbu učitelja i odgojitelja, str. 27-37.

Petrović-Sočo, B., (2009). Mijenjanje konteksta i odgojne prakse dječjih vrtića – akcijsko istraživanje s elementima etnografskog pristupa.. Zagreb. Mali profesor

Slunjski, E., (2011). Kurikulum ranog odgoja, istraživanje i konstrukcija. Zagreb. Školska knjiga.

Sušanj K. (2011.) „Primjena kreativnog plesa u ranom odgoju i obrazovanju“, u: R. Bacalja i K. Ivon (ur.) Zbornik radova s Međunarodnog znanstvenog skupa Dijete i estetski izričaji održanog u Zadru, Sveučilište u Zadru: Odjel za izobrazbu učitelja i odgojitelja, str. 273-295.

Vrcić-Mataija S. (2011.) „Dječji lik i estetski izričaj“, u: R. Bacalja i K. Ivon (ur.) Zbornik radova s Međunarodnog znanstvenog skupa Dijete i estetski izričaji održanog u Zadru, Sveučilište u Zadru: Odjel za izobrazbu učitelja i odgojitelja, str. 147-161.

Vukić V. V., Miočić M. (2011.) „Estetski odgoj u waldrofskoj pedagogiji“, u: R. Bacalja i K. Ivon (ur.) Zbornik radova s Međunarodnog znanstvenog skupa Dijete i estetski izričaji održanog u Zadru, Sveučilište u Zadru: Odjel za izobrazbu učitelja i odgojitelja, str. 37-49.

Wood, D. (1995) Kako djeca misle i uče: društveni konteksti spoznajnog razvitka. Educa, Zagreb.

Zrilić S. (2011.) „Dječje umjetničko (su)djelovanje u Agazzi vrtiću“, u: R. Bacalja i K. Ivon (ur.) Zbornik radova s Međunarodnog znanstvenog skupa Dijete i estetski izričaji održanog u Zadru, Sveučilište u Zadru: Odjel za izobrazbu učitelja i odgojitelja, str. 19-27.

Izjava o izvornosti završnog rada

Ovom izjavom, ja, Karla Đurić, studentica Učiteljskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, smjer Rani i preddiplomski odgoj i obrazovanje kao autorica završnog rada pod naslovom: Odgoj za ljepotu – mit ili mogućnost, izjavljujem da sam završni rad izradila samostalno pod mentorstvom izv. prof. dr. sc. Tomislava Krznara. U radu sam koristila literaturu koja je navedena na kraju rada. Tuđe spoznaje, stavove, zaključke, teorije i zakonitosti koje sam izravno ili parafrazirajući koristila u radu, citirala sam i povezala s korištenim bibliografskim jedinicama sukladno Pravilniku za izradu završnog rada objavljenom od strane Učiteljskog fakulteta u Zagrebu.